

A SZLOVÁK ÉS RUSZIN NEMZETISÉG TÖRTÉNETE.

I.

A magyar szóhasználat a «nemzetiség» fogalmának kettős értelmet tulajdonít. A «nemzetiség» jelenthet valamely tulajdonságot, egy bizonyos nemzeti csoport ismerveivel való rendelkezést, minők a nyelv, műveltség, az öntudat stb. Másfelől a «nemzetiség» azt is jelenti, hogy valamely közösség nem azonos az államalkotó népességgel. A magyar felfogás a «nemzet» fogalmát előbb a «populus Werbóczianus»-nak, a nemességnek tartotta fenn, majd meg a nyugati nemzetállami gondolat alapján az államalkotó magyar nemzetet ismerte el egyedül «nemzetnek, míg a többi magyarországi népeket «nemzetiségednek nevezte; állam és nemzet e szerint azonos fogalmak. A nemzet legdöntőbb külső ismerve pedig a nyelv, a magyarnyelvűség, mely a XIX. században lép elő a rendiség bukásakor állami princípiummá.

A nemzeti, avagy nemzetiségi eszme azonban nemcsak a magyar elemre hatott. A XIX. század a többi magyarországi népek ébredésének is időszaka. Az ébredés elsősorban szellemi és irodalmi kezdetű: a német romantika eszméinek hatására a népi-nemzeti nyelvben látják azt a tulajdonságot, különböztető elemet, mely a népeknek egyéniséget biztosít. Ám a nemzeti mozgalom nem áll meg itt: mivel a népből, ősi nyelvéből és lakóhelyéről indul el, csakhamar területi és politikai értelme is lesz, – mert mi módon is fejthetné ki valamely nép természetjogi

egyéniségét, mint hogy nyelve jogait politikailag is érvényesíti az általa lakott területen? A történelem menete ezentúl nem államok, hanem népek szerint halad tovább, – tanította Herder és a német romantika s az államtalan szláv népek megszívlelték e tanácsokat.

A magyar nemzeti fejlődés azonban az állami princípiumhoz ragaszkodott s fenntartotta a rendiségtől öröklött állami folytonosságot, melyet a nyugati nemzetállami elvekkel bővített. Tehát Magyarországon a magyar nyelvnek kell uralkodnia, illetve a rendi, nemzetekfölötti államiság helyére lépnie. Ugyanekkor azonban ez az elv már magában rejtette az összeütközések kezdetét. Mert hiszen 1848-ra már készen állottak a többi magyarországi népek politikai gondolatai is; a népi nyelv ébredése meglepő gyorsasággal vezetett a politikai elkülönözési igényekig.

II.

A XIX. század elejére felemelkedő szlovák nemzeti és politikai gondolat a határokon túli rokonokra hivatkozhatott. A szláv közösségi gondolat tagadja a haza állami megfogalmazását. Kollár, Gáj, Kukuljevic szerint az a szláv haza, ahol szlávul beszélnek és eszméjét szívünkben kell hordanunk, külső határoktól s kényszerektől függetlenül. íme, a nyelv e vonatkozásban már világosan úgy jelentkezik, mint az államgondolat legnagyobb ellensége, bomlasztója. A szlovák kérdés pedig elsősorban nyelvi kérdés volt, mivel a szlovák nép nem rendelkezett semmilyen más megkülönböztető társadalmi, politikai, szervezeti vagy vallási jeggyel, mely számára eddig a magyar határokon belül valamely külön helyzetet teremthetett volna, ahogy ez a szerbek, románok esetében történt.

A rendiség korában nem léphettek fel olyan jelenségek, melyekben a szlovák nemzetiségnek sajátos szerepe lehe-

tett volna. De a rendiség nemzetiségi szempontból semleges magatartása az a keret is, melyben a szlovák nyelv szabadon növekedhetett azokban a felsőmagyarországi megyékben, hová már nem hatolt el a középső magyar népi területek közvetlen ereje. Viszont a rendiség őrizte e tájakon a magyar állam felsőbbségét, történeti örökét. A rendi társadalom szétterjesztette a nép közé is ezt a tudatot. Magyar-szlovák viszonylatban döntő ez a szociológiai szempont, mert a XIX. század elejétől végig e századon sokan azzal tüntetik fel a hazához való hűségüket, de egyben a köznéppel szembeni társadalmi kiemelkedésüket is, hogy magukévá teszik a magyar nyelvet és ennek révén vállalnak a nemzetiségi területen az állam nevében szerepet.

Ám a Felvidék régi történelmi korszakaiban nem mindig volt ez így. 1526 óta a török elől ide szorult vissza a királyi államiság. Ez a föld így telik meg magyar történelmi hagyományokkal s azután sem érzi magát peremterületnek, mikor a politikai és gazdasági súlypont visszatér az ország közepére. A rendi-nemesi társadalmi és történelmi szemlélet a rendi patriotizmussal együtt szétterjed a szlovák nép között. A középső Felvidéken a kis- és középnemesi hagyomány az uralkodó, a maga erősen protestáns színezetével, melyből csak a XIX. század közepére kopnak el a XVII. és XVIII. század rendi szabadsághüzdemeinek sűrű emlékei. A kis- és középnemesség sok esetben maga is szlovák eredetű és nyelvű s így szlovák nyelven él tovább a patrióta hagyomány. A nyugati és déli vidékeken a török harcok emléke és a katolikus tradíció öröklődött tovább. A középső tájakon még soká emlegette a nép Mátyás királyt. Mivel pedig a keleti Felvidék és a Ruténföld annyi szállal kapcsolódott Erdélyhez, utóbb a Rákóczi-házhoz, ez a politikai és társadalmi-gazdasági kapcsolat szintén megnyerte a maga patriarkális-érzelmi velejáróit.

A nyugati megyékben, a «labanc» urak birtokain a szlovák nép «labanc» érzületű s itt labanc népdalok teremnek, néhol már magyarelles hangulatokkal.

A rendiség mindvégig semleges volt a nyelv kérdésében. Sőt ennek tudható be a felvidéki német városok elszlovákosodása is. A XVII. század elejétől követel a nemesség bebocsáttatást a német városokba, ahol városi territórium, német nemzetiség és polgári társadalmi-gazdasági helyzet egyet jelentettek. A rendi országgyűlések ismételt határozatai felbontják ezt az egységet és lehetővé teszik a nemesség, tehát a vidéki elem beköltözését; a nemesség után jó a vidéki szlovák nép is. Közben a rendiség az első emelője a szlovák nép szellemi életének is. A szlovák irodalom fellendülése a hitújítással és a rendi és vallásháborúk korával kapcsolatos. A vallás kérdése a rendi társadalom elsőrendű politikai ügye. A nagyurak és a középnemesek a mecénásai és vezetői a szlovák protestáns irodalom kifejlődésének s ennek összes nagy alakjai dicsérettel emlegetik a felvidéki magyar főurak és nemesek ritka szeretetét, érdeklődését a szlovák irodalom iránt (Bél Mátyás, Horcicka Dániel, Krman Dániel stb.).

A felvidéki nemesség és a szlovák irodalom e viszonya rögtön megszakad, mielőtt az állami határokat és a társadalmi osztályok különbségeit áthágó szláv eszme megjelenik. A nemesség és derivátumai, minő a felvidéki magyar középosztály a XIX. és XX. században, a magyar állam mellé állottak a szláv népiség és az államiság konfliktusában. Innét erednek a XIX. század második feléből a nagy szlovák írók – a maga is nemesi eredetű Országh-Hviezdosláv és Hurbán – Vajansky-elégikus panaszai, hogy a szlovák népet elhagyta nemessége, vezető osztálya. A történeti fejlődés azt mutatja, hogy a szláv eszmék és a szlovák nacionalizmus terjedése a demokratizálódásnak és a társadalmi nivellálódásnak kedvezett.

III.

A nemzetiségi eszme a rendiség helyére új közösséget teremtett. A szlovák nyelvterületen élő, igen sokszor szlovákul beszélő magyar nemes a magyar hazafiság felé fordul és a magyar néphez való tartozást vállalja s a szlovák környezetben mostantól kezdve e kis nemesi, utóbb meg városi és középosztályi szigetek a magyarnyelvűség fenntartói, egyideig terjesztői. A szlovák nép köréből meg új vezetőréteg születik a nemzeti eszme érintésére s a XIX. század elején a nemzetiségi eszme, a szlovák nyelv és öntudat formált először határozott politikai és táji alkatot ebből a középponttalan vidékből.

Uralkodott legyen már a husziták idejétől, a XV. századtól a XVIII-ig, akármilyen nyelvi promiszkuitás is a Felvidéken, a magyar és a latin nyelv mellett élt legyen akármilyen bőven is az itteni nemesség a szlovák nyelvvel, természeténél fogva mégis a középponti Magyarország, az egységes magyar államiság függvénye volt. Tehát meg kellett hátrálnia az új korszak népi-táji-nyanyelvi és népi-demokratikus áramai előtt. A népi-nyelvi eszmék a köznép érdekében nivellálják ezt a földet. A népi-nemzeti eszme terjedése tehát nemcsak nemzeti, de szociológiai jelentőségű folyamat is.

Az új réteget az irodalom és a nyelv ügye lelkesíti; a nyelv ügyét az irodalomból rövid pár év alatt viszi át a politika területére s már pusztá létével, a népből való születtségével és természetjogi magatartásával közéje áll a népnek és a magyar államnak. Az «intelligencia» magva, közege, lételeme a nemzeti nyelv és irodalom, ennek teljes szellemi, sőt politikai érvényesülést követel. A szlovák nyelv ügye, a szláv kérdés a XIX. század elejének Magyarországon tehát nem volt egyedül irodalmi kérdés, hanem igen súlyos politikai probléma is; hiszen

mindez az ország népi-nyelvi alapon való federalizálását hozta volna magával.

A szlovák író a XIX. század elejéig még a rendi társadalom produktuma. A XIX. század elején a nemzeti eszme új közösséget teremt. Már a jobbágyfelszabadítás előtt – eszmeileg – kivonja a népet a rendi társadalom kapcsolataiból és a nép nyelvét új, az állammal szembenálló társadalomformáló erővé emeli. A fejlődés mögött ott van a nyugati eszmék hatása: a saját nemzetállam igénye és a polgárisodás és haladás vágya. A nemzeti ügy itt megelőzi a polgárisodás anyagi kéréseit. Itt az író rajzolja fel előbb az állami és a polgári fejlődés képzetét s a fejlődés csak lassan követi a szellemi indítást. Egészen fordított tehát itt a nemzeti fejlődés, mint nyugaton, ahol gazdag polgári társadalmakból emelkedtek fel a nemzeti igények s a nemzet egyben az állam és a nyelv teljességét jelentette; Középeurópában viszont a nemzetiségi és népi eszmék régi állami, társadalmi közösségek bomlása rak előhírnökei.

IV.

A pap és tanár, aki egyben író is, elsősorban vallásos író, ismert alakja a Felvidék rendi korszakának. Elsősorban protestáns jelenség, aki folytatja a huszita-protestáns hagyományt. A cseh husziták a XV. században elhozzák a Felvidékre a maguk fejlett nyelvét, sőt az akkori cseh-német viszonyok ismeretében nem kételkedhetünk benne, hogy fejlett nacionalizmusuk is hatott a szlovák nép között. A rokon cseh nyelv így maradt örökségül a szlovákokra a protestantizmus hajnalán, behatol a megyei és városi igazgatásba is s mind ezekben a nyelvemlékekben, mind a protestáns papi írók könyveiben elveszti régi tisztaságát és szlovakizmusokkal keveredik, helyi nyelvvé alakul.

Társadalmi és szellemi változást azonban nem jelentett a huszítizmus; ellenkezőleg, a központi hatalom lazulását kihasználó rendiség szövetségese lesz és a husziták nyelve egészen a XIX. század közepéig a felvidéki magyar rendiség és a szlovák nép kifejező szövege.

Az ellenreformáció műve Pázmány óta katolikussá tette a szlovák nép zömét, amely követte urait a vallásváltztatásban. A protestantizmus ott maradt meg, ahol a kis- és középnemesség makacsul kitartott a rendi állásfoglalást is jelentő protestantizmus mellett. Később éppen a kis- és középnemesi megyék, mint Turóc, Zólyom, Árva, Liptó, lettek a szlovák nacionalizmus tűzhelyeivé akkor, midőn a protestantizmus a XIX. század elejével elszakadt nemesi kapcsolataitól. A nagybirtokos területek ellenben katolikusok lettek. A katolicizmus szlovák fejlődése Nagyszombattal és a jezsuiták nyomdai tevékenységével kapcsolatos. A szlovák nacionalizmus mai történései nemcsak a protestánsok íróit, tudósait idézik, midőn a szlovák nemzeti érzés őseit keresik. A XVIII. század veti meg a szlovák nemzeti tudat alapját a protestáns Bél Mátyás, Dolezal, Krman, még előbb a XVII. századi Benedikti és Jakubei írói munkája révén, de ide sorozzák azokat a katolikus, elsősorban jezsuita írókat is, akik munkáikban említést tesznek a szlávok felvidéki őslakásáról és a Nagy-Morva Birodalomról. A szlovák nacionalizmus így hivatkozik Szentiványi Mártonra, Timon Sámuelre, J. B. Maginra, mellettük külön Benczúrra és Kollár Ádámra is. A nagyszombati nyomda kezdetben – a csehországi jezsuiták példájára – maga is cseh nyelven ad ki vallásos könyveket. Utóbb szakítottak ezzel a gyakorlattal, mivel a szlovákokat el akarták vonni attól a protestáns befolyástól, mely a csehnyelvű irodalmisággal egyet jelentett, így a nagyszombati nyomdáé és más katolikus kiadóké (pl. Nyitráé) az érdem, hogy a XVII. század végén, a

XVIII. század elején először jelentettek meg tiszta szlováknyelvű könyveket.

De a katolikus XVIII. század a Felvidéken még nem katolikus értelmű; a XVII. század óriási protestáns és rendi öröksége tovább uralkodik, ha szerényebb méretekben is s a felvilágosodás újra a protestantizmusnak kedvez. Ám a XVIII. század végén, a XIX. század elején mégis katolikusoktól indul el a döntő lökés, mely a cseh nyelvtől való elválás révén e népnek egyszersmind politikai egyéniséget is adott. A jozefinizmus hatása érzik Bernolák Antal mozgalmán, mely a nyugati szlovák dialektust emeli a szlovákok irodalmi nyelvvé, nyíltan szembefordul a protestáns-huszita cseh irodalmi nyelvvel: az a célja, hogy a szlovák nép reáébredjen nemzeti és nyelvi egyéniségére. Még nem politikai jelentőségű Bernolák Antal mozgalma; talán nem is véletlen, hogy nagy nyelvészeti munkáit megelőző első műve egy Szent István királyról szóló dicsőítés. Írói köre mind katolikus papokból áll, s ha teli vannak egyelőre gyanakvással a luteránusok iránt, már-már élesedik bennök a magyarokkal szembeni elkülönözés ösztöne is. Pártfogójuk a régi családból eredt Eudnay hercegprímás, akiről feljegyzik, hogy szlávnak vallotta magát. A kör elokelő tagja Bajza József nagyszombati kanonok, aki finom klasszicista szellem; mellette az egyszerű falusi plébános, Juraj Fándly, a nép gazdasági okulását szolgálja tanító munkáival. Ez a kör az, mely a jezsuita munkák felhasználásával beleviszi a szlovák köztudatba Szvatopluk emlékét, a Nagy-Morva Birodalomtól való leszármazás elméletét, tehát határozottan halad a szláv öntudatosodás felé. Nem óhajtott teljes szakítást a csehekkel; ezért is választotta irodalmi nyelvül a nyugati szlovákok nyelvét, mely a cseh-morvákhoz a legközelebb áll. Az 1992-ben Nagyszombatban alapított «Slovenské Ucene Tovarysstvo» nyomán több fiók alakult s a katoli-

kusok között e papi irodalmi társulatok az első intellektuális mozgalmak, melyeknek aztán a közös irodalmi és politikai törekvésbe kellett torkollaniok. Bernolák még a szlovákok külön egyéniségét hangsúlyozta, halála után követőinél már a szláv érzelmeken át éled tovább a nemzeti eszme, ahogy ez történt a luteránusoknál is. Ján Holly, a szlovákok első nagy nemzeti költője Szvatopluk és Cyrill és Method dicsőségét zengi; katolikus írótól öröklik utóbb a morva elődök és a szláv apostolok kultuszát a protestánsok is.

V.

A szlovák nacionalizmus a német romantika hatására született, bár hatottak reá a jozefinista kor ösztönzései. Az állani szerepének leértékelése, a nép és a nyelv történetalakító erejének kiemelése innét származik. Mivel a szlovák nemzeti ébredés nem kapcsolódhatott állami kezdetekhez, mint például a magyar, a horvát, vagy a cseh, ezért kellett az éppen a XIX. század elejére oly nagy méretekben felemelkedő nagy szláv érzéshez hasonlunia. Míg a többi szláv népek irodalmi és nemzeti érzései mind saját múltjuk és nyelvük kutatása révén érnek el a szláv rokonságig, addig az állam- és hagyomány nélküli szlovákoknál fordított a helyzet: kívülről kapják az ösztönzést s a szláv rokonság öntudata készíti őket utóbb saját egyéniségük fejlesztésére.

Innét ered a szlovák romantika egyetemes szláv jellege. A korszak, Napóleon leveretésének, Oroszország fel-emelkedésének kora, szláv érülettel telíti azokat a fiatal szlávokat, akik most látogatják a romantika hatása alatt álló német egyetemeket.

A szláv népi érzés terjedése arra készíti ezt a nemzedéket, hogy a népköltészetet és irodalmukat tudatosan fejlesszék. 1803-ban állítják fel Pozsonyban a luterá-

nus líceumban az első szláv tanszéket. Tanára, a különben eléggé passzív Palkovic György még a jozefinizmus és a klasszicizmus neveltje. Tanszéke az 1801-ben alapított pozsonyi szlovák önképző társulatból nőtt ki. A protestáns tanintézetek szlovák önképző társulatainak óriási a jelentőségük a harmincas-egyvenes években; Kossuth korának magyar közszelleme nem minden izgatottság nélkül vette észre, hogy itt már politikai tevékenység is folyik. Az 1800-as években ez a munka még nagyszláv volt, ködösen romantikus; az 1830-as, 40-es évekre az önképző társulatok érzülete már differenciálódott; előbb protestáns-csehszlovák, utóbb meg határozottan szlovák nemzeti irányban. A pozsonyi tanszék és irodalmi kör nevelte a XIX. század elejének egész nagy szlovák nemzedékét; itt tanult a Magyarországhoz és a szlovákokhoz annyi szál a kapcsolódó Palacky Ferenc, a nagy cseh történetíró, aztán Kollár János és Safarik Pál is, majd meg Stúr, Hurbán, Hodza és az egész fiatalabb szlovák romantikus irodalmi nemzedék.

Kollár János különben teljesen a német romantika gyermeke. Csakhogy a német romantika tanulságait már a németek és a magyarok ellen és a szláv közösség érdekében értékesíti. Nagy eposza, a «Slávy Dcéra» (1824), majd meg a szláv kölcsönösségről és a szlovák jótulajdonságairól írott munkái óriási hatással voltak az összes szláv népekre. (Illyrizmus, stb.). Kollár szerint a kisebb és gyengébb szláv népnek a szláv közösség érdekében a nagyobb, műveltebb, erősebb testvérhez kell simulnia. Így ajánlotta fel a szlovák népet a csehszlovák közösségnek a szláv ügy érdekében s a huszita hagyomány és a népi természetjog szerint.

Kollár kiesik a további szlovák fejlődésből – pesti lelkészkedése, csehszlovák gondolkozása miatt egyaránt – akár társa és barátja, Safarik Pál, aki óriási tudományos

ságát előbb a szerbek, utóbb a csehek között fejt ki. Nyelvi és irodalmi tudománya felöleli az egész szláv világot. Ez a gömöri huszita protestáns szülött is a szláv közösséghez fordul kis és reménytelen népe öléről.

Az ifjabb intelligencia már szakít az elődök egyetemes szláv természetjogi álláspontjával. Az államhatárokon ugyan túltekint, de Kollár kölcsönösségi tanítását már nem értelmezi úgy, hogy a szlovák népnek fel kell erősebb szomszédjában olvadnia a szláv eszmény érdekében, hanem a természetjogi eszmék alapján már egyenrangú szláv népnek tartja a szlovákokat, önmagát pedig a néppel azonosítja, a nép azonban még öntudatlan és nem nyilatkozhatik; sőt 1848-ban nem egyszer a szlovák mozgalom ellen is foglalt állást. Egyre nyilvánvalóbbak utóbb a szlovák mozgalom középosztályi ismérvei: arról van szó, hogy a magyar vezető- és középréteg eltávozzék a szlovák nép felől és egy másik, most már szlováknyelvű középréteg kerüljön helyére. Itt már szorosán összebonyolódnak a nemzetiségi és a társadalmi kérdés elemei.

VI.

Az új romantikus szellem legfontosabb érve a népi természetjogi elv: a nemzetet nem lehet kivetköztetni eredeti mivoltából, ez a legnagyobb bűn az emberiség ellen, – így tanulták ezt a német romantika irodalmi és jogi szemléletétől – a nemzetiség természeti tulajdonság és még az állam kedvéért sem szabad megváltoznia. A magyar állam felé éppen úgy hangoztatták ezt az elvet, mint a csehek felé. A cseh-szlovák viszony élesztői kezdetben mind szlovákok, elsősorban a huszita hagyományokban élt protestánsok voltak a XVIII. és XIX. század fordulóján. A csehek szívesen fogadják ezt a jelentkezést, mely később nemzeti fejlődésük integráns része lesz.

A szlovákok a nagyszláv eszme ihletésére fordulnak a esetiekhez, akikben a felvilágosodás és a romantika ösztönzésére éled újjá az ellenreformációs feledésből a huszita hagyomány. A szlovák protestánsok a szláv rokonság értelmében már teljesen elvesztették a magyar államisággal, rendiséggel való kapcsolatukat; a népi-nyelvi eszméből az következik, hogy saját nyelvük és népiségük kultusza érdekében szembe kell helyezkedniök a magyar nyelv terjedésével is.

A szlovák romantika második nemzedékének leg-kiemelkedőbb tagjai: Jozef Milosláv Hurbán, Ludevít Stúr és Michael Hodza. Munkásságuk egyszerre irodalmi és politikai. Irodalmi mozgalmuk politikai már abban az értelemben is, hogy végleg elválasztják a szlovák irodalom és nyelv ügyét a csehektől. A középső szlovák dialektust, a turóci, líptói, zólyomi, árvái nép nyelvét emelik irodalmi nyelvvé; 1851-ben ehhez a nagy fordulathoz a negyvenes években csatlakoznak a katolikusok is, akik eddig Bernolák elveihez tartották magukat. 1844-ben alapítják meg társulásukat, a «Tatrin»-t, mely könyvek és folyóiratok kiadásával foglalkozik. 1835-ben adja ki Stúr nagyhatású hírlapját, a «Slovenské národné noviny»-t, 1846-ban alapítja meg Hurbán a «Slovenské Pohl'ady»-t, a szlovákok vezető irodalmi és tudományos folyóiratát s 1847-ben, a csejtei megbeszélésen már lerakják a katolikus-protestáns szellemi egyesülés alapjait.

A politikai mozgalom hamar szembekerül a magyar reformmozgalommal, hiszen szívesen táplálja a bécsi és cseh körökkel való kapcsolatokat. Stúr 1847-ben Zólyom város követeként az országgyűlés tagja és az ókonzervatív politikához tartja magát, bár ugyanekkor félreismerhetetlen működésének népies és jobbágyfelszabadító jellege. A magyar-szlovák ellentétek, küzdelmek színhelye ekkor a luteránus egyház, ahol a vezetők Kossuth Lajos és Zay

Károly gróf ötletére a szláv áramlattal szemben a magyar kálvinizmussal való unióval kísérleteztek. A szlovák protestánsok élénken tiltakoznak minden olyan törekvés ellen, mely a felvidéki luteránus egyház szervezetében és lelkipásztorkodásában a magyar nyelvet akarja érvényre juttatni. Ebből ered az a hatalmas röpirat-irodalom, mely Magyarország, illetve a magyarosító politika ellenére informálja a külföldet, elsősorban a német nyelvterületet. A szlovák mozgalomnak ekkor sincs, később sem lesz szociális jellege, mint az erdélyi román törekvéseknek. A nyelvi kérdés az 1848-as események előestéjére annál jobban kiélesedik. A magyar politikai közvélemény nem különböztet illyrizmus, pánszlávizmus és külön szlovák nemzeti eszme között. Vagyis a szlovák nemzeti mozgalmat még akkor is «pánszláv» mozgalomnak tartják, mikor már véglegesen körvonalazta a csehekkel szembeni álláspontját. Holott a szlovákok ekkorra a magyar állam határainak álláspontjára helyezkedtek és hazájukat azon a területen keresik, ahol a magyarországi szlovák nép él, de ezen a területen a természeti jog értelmében saját igazgatást is kívántak. A szlovák irodalmi mozgalom eközben szellemileg is gyökeret ver a Felvidék talaján; Stúr, Hurbán, Hodza romantikája a kor almanachlitteratúrájának, az osztrák táji és a magyar történelmi romantikának mód-szereivel a Felvidék tájékait szlovák hősökkel népesíti be; a magyar középkor feudális alakjaira szlovák szint vetít s így dalolja meg Csák Mátét és a többieket, szlovák előidőket és történelmi tudatot teremtven a történetnélküli népnek, mely tompa érzékkel élt a nagymúltú tájak ölén,

A nyelvi kérdés Magyarország kardinális problémája volt s így a szlovák ellenzékiesség már előbb is kapcsolatot talált a horvát-illyr mozgalommal, mely annyit köszönhetett Kollár ösztönzéseinek, Alighogy a Stúr által huma-

nista lelkesedéssel üdvözölt márciusi vívmányok híre szétterjedt, a szlovák írók és vezetők máris tovább akartak menni a politikai jogok területére. Március 15-e után már több gyűlést tartottak Trencsén, Liptó, Nyitra, Turóc községekben és nyíltan követelték a szlovák nyelv hivatalos nyelvvé emelését. Visszautaltak arra a közeli jelenségre, hogy a kismemesség miatt a megyegyűlések igen gyakran tanácskoztak Turócbán, Trencsénben, Zólyomban, Liptóban, Árvában, sőt Sárosban is szlovákul s most a kor demokratikus szellemét úgy értelmezték, hogy a köznépi nyelve bemenetelt talál a hivatalos helyekre is. Két szlovák politikai vezető, az erélyes Franciscy János és a nagy politikai műveltségű és humanitárius szellemű, törvényes hajlandóságú Daxner István indítására így jött össze 1848 május 10-re Liptószentmiklóson, Hodza Mihály városában az a nemzeti gyűlés, melyen megformulálták a szlovákok követeléseit. Az 1848 március 15-re következő összes szlovák gyűlések, mozgalmak a nyelvi és állampolgári kérdéssel foglalkoznak; követelik, hogy a szlovák nép és lakóhelye határoltassék körül és nyerjen kollektív nemzeti személyiséget, aminek elismerése az ország federalizációjához vezetett volna. A liptószentmiklcsi 14 pont nyíltan beszél erről. Ez elmondja, hogy a szlovák nép most ébred az 900 éves álmából; az ország legősibb nemzete, de a haza soká mostohája volt. Mint a haza földjének egykori birtokosa szívesen elfelejti a sérelmeket és az egyenlőség zászlaja alá hívja a többi magyarországi nemzeteket. Ne nyomassék el egyetlen nemzet sem; a szlovák nép nem akar uralkodni mások fölött, de magának is szabadságot akar s egyenjogúságot követel a magyar szent korona alatt. Nem igazi hazafi, aki nem tiszteli az ország többi nemzetének jogait. Magyarországon fel kell állítani a nemzetek testvéri egyenjogúságát. Az országgyűlés legyen nemzetek gyűlése, ahol minden nemzet nemzetként

nyerjen képviseletet, saját nyelve használatának jogával. Minden nemzetnek legyen külön gyűlése is. A nemzetek határait néprajzi alapon állapítsák meg. Ne legyen magyar kisebbség kényszerítve a szlovákok alá és fordítva. A megyei gyűléseken az anyanyelv, a vidék nyelve legyen a tanácskozási nyelv. Nem lehet igazi szabadság a magyar nyelv uralma alatt, hiszen a szlovák nép nem tud magyarul és bűn az ország és a nép ellen az érthetetlen nyelven való tanácskozás. A szlovák terület iskoláiban a szlovák nyelv legyen a tanítási nyelv. De a magyar megyék iskoláiban is tanítsák a szlovák nyelvet, ahogy tanítsák a magyart is a szlovákok, hogy a két nép közel kerüljön egymáshoz. Ismertessenek el a szlovák zászló jogai; állíttassák fel szlovák nemzeti gárda. Törvényes oltalom védje a nemzeti érzületet és Szlovenszón ne hivataloskodhassanak a szlovákok árulói.

B követelményeket nem hallgathatta meg az 1848-as minisztérium. A szlovákok ezután résztvettek a prágai szláv kongresszuson, majd meg új kapcsolatot szöttek a bécsi reakció köreivel. Így került sor 1848 végére a szlovák felkelésre. E felkelést Hurbán, Stúr és Hodza vezették; résztvevőik a fiatal intelligencia tagjai, bécsi csehek és lengyelek voltak; a szlovák nép nem mindenütt állott a Morvaország felől jött csapat zászlaja alá.

VII.

1849 után nem következett új politikai korszak a szlovák vezetők számára. Ellenkezőleg: mindenütt csalódások érték őket. 1861-ben kezdődik számukra az új politikai éra. 1861-ben újra felveszik azt a politikát, melyet az 1840-es években és 1848-ban kezdeményeztek, hogy t. i. Bécsben és az uralkodónál keresnek védelmet a magyar állam kiépítésével és a magyarosító törekvésekkel szem-

ben. A hatvanas évek Palárik és Radlinsky katolikus papok vezetésével tanúi Cyrill és Method kultusza fellelevenedésének. 1861 május 19-re Daxner István nagygyűlést hív össze Turócszentmártonban és itt újra felemelik a 48-as követelések zászlaját. A mintegy 6000 résztvevőjű gyűlésen újra a magyarországi nemzetek egyenjogúsítását és külön szlovák politikai terület körülhatárolását hangoztatják és ez ügyben memorandumot is visznek az uralkodó elé.

Az 1867-es kiegyezés, majd meg az 1868-as nemzeti-ségi törvény nem váltotta be a szlovákok reményeit. A központi magyar állam kiépítése hatalmas erővel haladt tovább. E fejlődésnek áldozata az az intézmény, mely szintén 1861 felbuzdulásának szülötte. A turócszentmártoni gyűlés után alapította a «Slovenská Matica» művelődési szervezetét Moyzes István volt zágrábi kanonok, utóbb besztercebányai püspök, a szlovák mozgalmak ekkori vezére, az illyr mozgalmak nagy barátja. Moyzes horvátországi módszerekkel akarta fejleszteni a szlovák mozgalmat. A «Slovenská Matica» a szintén a 60-as években keletkezett három szlovák gimnáziummal együtt erősen egyetemes szláv működést fejtett ki, úgyhogy a 70-es évekre a felvidéki magyar középrétegek javaslatára a kormány feloszlatta azokat.

1867 kora a 90-es évekig a tespedős időszaka a szlovák nemzetiségi politikában. De ekkor születnek meg a szlovák irodalom legnagyobb alkotásai, előbb Sládkovic András költészete, utóbb Hurbán-Vajaásky, a 48-as Hurbán fiának nagy regényei és Ország-Hviezdosláv gyönyörű versei. Ám a 90-es évekre már előkészül a nemzetiségi politika szolidaritása: a szlovákok már előbb is sokszor együttműködtek a magyarországi szerbekkel, a kilencvenes évekre összeköttetésbe lépnek a románokkal is. 1895-ben megalakul a nemzetiségi kongresszus, mely

1896-ra tiltakozik a Millennium megünneplése ellen s előkészíti az 1910-es évek parlamenti nemzetiségi együttműködését, illetve külpolitika propagandáját Magyarország ellen.

Ugyanekkor a csehekkel is újra szövődnek a régi kapcsolatok. Politikai elkeseredésében a hetvenes évektől éppen az az idősebb Húrban szövöi őket újjá, aki a negyvenes években elszakítja a szlovák irodalmat a csehektől. A fejlődő cseh polgárság is szívesen tekint a Felvidék felé; cseh írók, festők, utazók gondolják a csehszlovák nemzeti egységet. A kilencvenes évektől kezdve a prágai «Ceskoslovenská Jednota» egyesület a maga nagy szervezeteivel, ösztöndíjaival a szlovákokat a csehek táborába vonja. A felvidéki középiskolákból szláv érzelmeik miatt távozó diákok prágai intézetekben és cseh tudományon nevelődnek.

VIII.

Az 1900-as években – a régi turócszentmártoni «konzervatív» és «pánszláv» irány hanyatlásakor – két áramlat uralkodik a szlovák mozgalmon, mely mind elkeseredettebben küzd a magyar politikával. Az egyik a realisták csoportja. 1898-ban Szokolcán indul meg lapjuk, a «Hlas», és szembefordul mind a turócszentmártoni régi pánszláv politikával, mind Magyarországgal. Írói, szerkesztői már a cseh iskolán felnőtt szlovák fiatalok. A csoportra Masaryk realista társadalmi és politikai szelleme hatott és a csehszlovák egység megvalósítása, a demokratikus politika volt céljuk. Legkiemelkedőbb alakjaik Srobár Vavro és Hodza Milán. Ez a csoport utóbb együttműködést talált Ferenc Ferdinánd környezetével, majd meg a magyarországi radikalizmussal is.

A másik: a katolikus politika. A Millennium után alakult magyar katolikus néppártból utóbb kiszakadt a szlo-

vák szárny és Önálló tevékenységbe kezdett. Ez a párt szólítja csatasorba a legnagyobb szlovák tömegeket. Vezetője az 1890-es évektől feltűnt Hlinka András. Ez a nagy szónok és agitátor egyszerre visz katolikus és nemzetiségi politikát. Óriási ereje a liberális magyar állammal, majd meg a felvilágosodott csehszlovák köztársasággal szemben az, hogy a kettőt összekapcsolja. Hlinka viharos politikája az 1900-as évektől egyre gyakrabban készíti közbelépésre a közigazgatási és egyházi hatóságokat. Ezek az összeütközések szolgáltatják a szlovák politika sérelmi anyagának zömét. Utóbb ez a párt hordozza a csehszlovák köztársaságban a szlovák önállóság, a politikai és szellemi egyéniség és különállás gondolatát.

E két csoport tevékenysége tölti be a szlovák politikát 1918-ig. Ám nem értek volna el eredményeket, ha Masaryk és Benes külföldi politikája és propagandája nem vonja be számításaiba a szlovák ügyet. A magyar megoldás hátterbe szorul; Hlinka is a csehszlovák irány híve, már az 1900-as évektől. Az 1918 októberi ad hoc turócszentmártoni közgyűlési határozat a felbomlás pillanatában a készületlen Felvidéket a cseh köztársasággal egyesíti. Ezzel új fejezete kezdődik a szlovák nemzet történetének.

IX.

Az új csehszlovák államban Hodza, a protestánsok és a realisták a cseh állami centralizáció hívei lettek, míg Hlinka katolikus politikája – már csak a racionalista és felvilágosodott csehek iránti ellenszenvből is – az önálló szlovák nemzeti egyéniség mellett nyilatkozott. 1848 és 1861 programja most a csehszlovák államiság ellen érvényesült.

Ez az ellenzékiesség a csehszlovák állam ellen szívesen utalt néha magyar kapcsolatokra. Utóbb meg a szudéta-

német politikával szőtt szövetséget. Amint a nemzeti szocialista Németország a csehszlovák köztársaság ellen készülődik, az autonomista küzdelem vezetői azonnal szövetségeseikül jelentkeznek. Így segítenek a szlovákok 1938 őszén megdönteni a csehszlovák egységet. A laza federációjú «második» cseh-szlovák köztársaság pár hónapot él csupán; 1939 márciusában Csehország német protektorátus alá kerül és a függetlenné lett* Szlovákia huszonöt évre védelmi szövetséget köt Németországgal. A német-szlovák viszony egyre szorosabb; a katolikus Hlinka-párt szélső szárnya, élén Tisoval és Tuka tanárral, munkálja e fordulatot. Az új szlovák államot nemzeti szocialista gyakorlat szerint szervezik; Hlinka-gárdát állítanak fel; erélyes intézkedéseket hoznak a zsidók ellen stb. Ez az államiság még fejlődése kezdetén áll, de nacionalizmusa rendkívül erős.

Vezetői, nagyrészt vidéki katolikus papok és a csehek állásaiba lépett vidéki kisközéposztály. A luteránus intelligencia visszaszorult. Hangoztatják a német szövetség értékét, de ugyanakkor felélesztik a szvatopluki hagyományt és az új állam teoretikusai Szvatopluk koronájának eszméjét emlegetik.

X.

A szlovák nemzeti fejlődés «intellektuális» jellegével szemben a ruszin nemzetiség története egészen más képet mutat. A szlovák mozgalom mindig nyugathoz kapcsolódott, a ruszin fejlődésben sokkal nagyobb szerepet játszanak a természeti és gazdasági tényezők mellett a Kárpátokon túli kelet befolyásai.

Lakóhelye, gazdasági helyzete a ruszin népet dél felé utalja. Otthona az Északkeleti-Kárpátok déli pereme; ez a vidék a középponti Magyarország felé tárul s belülről

aránylag kevés összefüggéssel rendelkezik; e földet sem a táj, hanem az ott lakó nép jellege tette egységgé. A népi-nemzeti gondolat aránylag későn lép fel a ruszinok között, szinte már a XX. században; életükön eddig a Magyarországgal való gazdasági összefüggések és a bizánci-orosz világhoz vonzó vallási kötelek uralkodnak.

Otthonuk természetből szegény föld, a maga közép-ponttalan mivoltában hármassal vonzás között él. Nyugatról hatott a keleti szlovák elem, mely itt felsőbbes, valósággal civilizációs tényező a primitív hegyi és pásztor-élet körében. Délről a magyar hatások vonulnak felfelé az erdős, hegyes völgyeken. Keletről, a mármarososi hegyek vonalán, a ruszinok a román elemmel keverednek s ez a hatás már fajilag is érezhető arculatukon. Nyugatról a történet régi századaiban a felsőmagyarországi nagybirtok hatása alakította a népet; a Eákócziaknak az erdélyi fejedelemségből való távozása után a Eákóczi-birtokok középpontja nyugatra, Sárosba és Kassára toldik át. Innét jönnek a jezsuiták, akik a XVII. század derekától a XVIII. század első két évtizedéig unitálják az eredetileg görögkeleti, Kievtől függő népet. Ez az a kor, mely lezárja a Ruténföld «erdélyi» korszakát; ez a terület eddig az erdélyi fejedelmek átmenő útja volt Felső-magyarország felé; de egyben Erdély küszöbe is volt; ezért igyekeztek maguknak mindig megszerezni az erdélyi fejedelmek az itteni uradalmakat. Az erdélyi hatás kiterjedt a népre is; így Bethlen Gábor korszaka mintegy «aranykora» a magyarországi ruszin vallásos irodalomnak; de e föllendülés mögött mindig ott van a protestáns térítés módszere és szándéka. Az erdélyi összefüggések látható eredménye, hogy ez a terület aztán hosszú időre a Rákóczi-ház birtokába kerül s valóságos külön uralom. Nép és nagybirtokos ekkori patriarkális összeköttetéseinek emléke az a hűség és kitartás, ahogy a szlovákokkal együtt a ruszin

nép is résztvesz II. Bákóczi Ferenc szabadságharcában. A «gens fidelissima» soká őrizte regéiben, dalaiban a Fejedelem emlékét, aki maga is nagy szeretettel beszél róluk. Mellette a múlt ködéből Mátyás király igazságos alakja bontakozik elő és emléke áthatol a galíciai kisoroszok regéibe is.

A primitív naturálgazdasági életformán, egészen a XX. századig, alig történt változás. A hegy és az erdő határozza meg a ruszin nép történetét és életét. A Magyarországra való letelepülés is az erdőirtás és a telepítés jegyében történt. Az ukrán és a csehszlovák történetírás őslakást hangoztat; a történelmi adatok arról beszélnek, hogy a ruszm település nem régibb a XIII. századnál; Nagy Lajos korában fejeződik be a település folyamata Koriatovics Tódor podóliai menekülő népének bejövetelekor. A nép vallási kapcsolata Kisoroszország felé mutat; a munkácsi püspökség és Kiev között állandó volt az orthodox vallási kapcsolat. Ez az orthodox vonzás utóbb az orosz nagyhatalmi politika eszköze lett. Midőn Oroszország a XIX. század végén újra visszafordul Középeurópa felé, megélénkül a kievi kapcsolat és az orthodox vallási propaganda, az 1910-es években állandó izgalom forrása. A híres máramarosi skizma-pör, közvetlen a világháború előtt, felfedi az orosz cári politika szándékait és ugyanekkor éles világot vet a ruszinok vallási feszültségeire is.

Külön jelentőséget nyert ez években az amerikai ruszin kolónia. A ruszinoknak mindig voltak intellektuális szórványaik, kivándorlóik. Az orosz tudományos életnek több ruszin eredetű kiválósága volt, pl. Venelin György, a bolgárok nemzeti szellemének nagy élesztője a XIX. század elején, szintén ruszin eredetű. A nép nagy tömege a XIX. század elején Amerikába vándorol a nehéz gazdasági helyzet elől, melyen a magyar kormányok akciói (Egan Ede) sem sokat segíthetnek. Itt kerülnek vezetőik kapcsolatba

Masaryk politikai munkájával s (Zsatkovics, Beszkid) fel-
 észlezték az 1848-ban az oroszok mellett fellépett Dobr-
 zanszky Adolf tradícióját, mely elég magányosan állott
 a magyarbarát, vagy erősen elmagyarosodott ruszin intel-
 ligencia körében. Masaryk és az amerikai ruszin vezetők
 megegyeztek a Magyarországtól való elszakadásban, bár
 egyikük sem körvonalazta a ruténföld és népe jövő
 helyzetét. Az 1918-as fordulatkor a három ruszin nem-
 zeti tanács ellentétes politikát folytatott. Az eperjesi a
 csehszlovák irányért szólalt fel, az ungvári a nagyukrán
 politikát követte, mely ezekben az években elég aktuális
 is volt, a már marosszigeti a magyar kapcsolat mellett fog-
 lalt állást. Utóbb a csehszlovák irány jutott túlsúlyra és
 Benes memorandumai arról győzték meg a békekonferen-
 ciát, hogy a Ruténföldnek a csehszlovák köztársaságok-
 hoz való csatolása nemzetközi érdek. A st. germai ni szer-
 ződés autonómiát ígért, mely sohasem valósult meg a cseh-
 szlovák köztársaságban.

A csehszlovák korszak a modern ipari társada-
 lom módszereivel közeledett e természeti föld felé s így
 megbontotta a régi viszonylatokat, szláv szellemben nevelte
 az új ruszin intelligenciát, mely a modern racionalista
 polgárisodás útjára lépett, A csehszlovák köztársaság
 különben csupán letétnek tekintette e földet: arra számí-
 tott, hogy azt adott esetben át bocsájthatja akár a polgári
 Oroszországnak, akár az új ukrán hatalomnak. Különös-
 képp szüksége volt a Ruténföldre azért is, hogy megakadá-
 lyozza a magyar-lengyel közös határt. Ez a táj volt Cseh-
 szlovákia hídja keletre, a szláv testvériség, illetve a kis-
 antant felé.

A Ruténföld népében ezalatt különféle politikai és
 társadalmi áramok kavargtak, melyeket a politikai és
 társadalmi felvilágosodás és öntudatosodás keltett életre,
 A kommunista és szocialista iránynak igen sok követője

volt; mellettük a cseh és szlovák párfok i« igyekeztek híveket szerezni. Ugyanekkor a lengyel-ukrán területekről óriási arányban áramlott át a Kárpátokon az új ukrán nacionalizmus. Sokan lettek hívei annak a felfogásnak, hogy a ruszin nép a nagy ukrán rokonnép közvetlen része, de voltak hívei a helyi iránynak (mely Magyarország felé vonzódott) és a nagyorosz iránynak is, mely a nagyorosz nép részének tekintette a ruszinokat. Ez a zavar kifejezésre jutott a nyelvi kérdésben is: soká nem tudtak megállapodni abban, hogy vájjon az irodalmi és tanítási nyelvben a helyi tájnyelvet (s a sok dialektus közül melyiket?), az ukrán-kisoroszt vagy a nagyoroszokat kövessék?

1938 eseményei döntöttek a Ruténföld sorsáról is. 1989 elején ez a terület visszatért Magyarországhoz. Azóta a magyar kormányzat a szűkebb haza szempontjait érvényesíti az ukrán és szláv iránnyal szemben. Visszaállították a megyei közigazgatást és a magyar nyelvet; ugyanekkor a ruszin nemzeti megnyilvánulásoknak is utat nyitottak a helyi szükségletek szerint.

Gogolák Lajos.

IRODALOM.

A szlovák kérdés. Steier Lajos: A tót kérdés. Liptószentmiklós, 1912. A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben, I-II. Budapest, 1937. Ugyancsak ő adta ki Beniczky Lajos bányavárosi kormánybiztos iratait, – a két utóbbi munka Magyarország újabkori történetének forrásai-ban. Mai szlovák szempontok: Frantisek Hrusovsky: Slovenské dejiny. Turc. Sv. Martin, 1939. A cseh-szlovák összefüggések történetét is nyújtja Zdeněk Tobiška nagy munkája: Politické dějiny óeskoslovenského národa od r. 1848. az do dněšni doby. I-IV. Praha, 1932-1937. A protestáns kor irodalmáról l.: Szilády Jenő: A magyarországi tót protestáns egyházi irodalom. 1517-1711. Budapest, 1939. A protestáns-rendi korszakról Jiri TanovékV, Sborník k 300. vyroci kancionálu CytharaSanc-

torum. Bratislava, 1932. A jozefinizmus irodalom történetét 1.: Jan B. *Čapek*: (Jeskoslovenská literatura tolcrancní 1781-1861. Praha, 1933. A szlovák protestantizmus és a husziták folytonosságát ismerteti: Branislav *Varsik*: Husiti a reformácia na Slovensku do zilinskej synody. Bratislava, 1932. A jozefinizmus szelleméről 1.: L. *Vilikovsky*: Dejiny literárnych spoločnosti malohontskyeh. Bratislava, 1935., Albert *Pražák* .-Slovenské studie. Bratislava, 1920. A csehszlovák gondolat kezdeteiről Albert *Prázak* munkája: Dejiny spisovné slovenstiny po dobu Stúrovu. Praha, 1922. Prazáktól a csehszlovák gondolat bibliográfiai adalékai: Ceskoslovensky národ c, Bratislava, 1925. A szlovák nacionalizmus katolikus kezdeteiről 1. pl. Anton Aug. *Bánik*: Jan Baltazár Magin a jeho politická, národná i kulturná obrana Slovákov roku 1928. Trnava, 1936. *Trnavsky Sbornik*. Bratislava, 1935. A cseh és szlovák szellem első XIX. századi érintkezéseiről 1. Josef *Hanus*: Dobrovsky a Slovensko. Bratislava, 1924. A szlovák romantika koráról 1.: *Wagner* Ferenc: A szlovák nacionalizmus első korszaka. Budapest, 1910. Kollár szerepéről 1.: Miles *Weingari*: Jan Kollár, Rozpravy o slovanskó vzájemnosti. Praha, 1929. A 10.es évek küzdelmeiről 1. a kor röpiratirodalmából: Ludwig *Stur*: Das neunzehnte Jahrhundert und der Magyarismus. Wien, 1845. MM. *Uodza* V. D. M.: Der Slovak. Prag, 1848. Szózat a szláv nyelv érdekében. Besztercebányán (é. n.) Schreiben des Grafen Carl Zay an die Professoren zu Leutschau. Leipzig, 1841. S. H . . .; Apologie des ungarischen. Slawismus. Leipzig, 1843. L. M. *Seh...*: Der Magyarismus in Ungarn. Leipzig, 1843. C. *Beda*: Vertheidigung der Deutschen und Slawen, in. Ungarn. Leipzig, 1843. *Caplovic*: Über Ungarns, Magyarisirung (Wien, 1841) stb. Stúr eszmevilágára 1.: L. *Stúr*: Das Slawenthum und die Welt der Zukunft (kiadta Josef *Jirdsek*), Bratislava, 1931., továbbá ugyancsak Josef *Jirásek* kiadásában: Ludovit Stúr: Stary i novy vi Slováku. Bratislava, 1935. Turc. Sv. Martin, 1941 (D. *Rápant*, Fr., *Hrusovszky*, Fr., *Bokes* értekezéseivel). A kiegyezés koráról 1.: Albert *Prózák*: Studentská léta Svetozara Húrban a Vajanského. Bratislava 1925., továbbá ugyanőtől: Jozef Skultéty. Bratislava, 1924. Dr. vitéz *Buttkay* László: A felvidéki szlovák középiskolák megszűntetése 1874-ben. Pécs, 1939. Ezenkívül 1. *Grünwald* Béla, *Mudron* Mihály stb. írásait, röpiratait. A világháborús politikáról beszámolnak *Masaryk* és *Bcnes* emlékiratai: az

államépítési tárgyalja *Strobâr* Vavro emlékiratai mellett Ferdinand *Peronika* nagy műve: Budováni statu. I-IV. Praha, 1930. A békekonferencia memorandumai Hermann *Raschhof* er kiadásában: Die tschechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskonferenz von Paris 1919/1920. Berlin, 1937. A turócszentmártoni határozatról: M. *Greco*: Martinská deklarácia, Bratislava, 1939. Hlinka működéséről: Karol *Sidor*: Andrej Hlinka. Bratislava, 1934. Az új szlovák államról: Michael *ßükwßptz*: Die Slowakei. Leipzig. A határkérdésről: Fedor *Hoiidek*: Vznik hranic Slovenska, Bratislava, 1932. Az új szlovák állam határaitól: Branislav *Varsik*: Die slowakisch-magyarische ethnische Grenze in den letzten zwei Jahrhunderten. Bratislava, 1940; a kérdéshez 1. magyar részről gróf *Révay* István és *Kniezsa* István vitairatait. Az új szlovák állam nemzeti szocialista alapjairól: Stefan *Polákovic*: Slovensky národn socializmus. Bratislava, 1941. és ugyanettől a szerzőtől: K základom slovenského statu. Turc. Sv. Martin, 1939. *A ruszin kérdés*. Általános összefoglalást adnak: *Bonkáló* Sándor: A magyarországi rutének, Budapest. *Bonkáló* Sándor: A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés, -(Pécs, 1935. *Kemény* Gábor: Verhovina feltámad. Budapest, 1939 (népszerű összeállítás). A politikai történések mélyreható magyarázatát adják *Darás* Gábor munkái: A Ruténföld elszakításának előzményei (Újpest), továbbá: A rutén kérdés tegnap és ma. Budapest, 1938. Az 1848/49-es 'osztrák-oroszbarát magyarellenes álláspont kifejtése: Rede des ungarischen Landtags-Abgeordneten Adolf Ritter von Dobrzansky in der Adress-Angelegenheit. Wien, 1861. A csehszlovák álláspont hivatalos kifejtését adja: Kamii *Krofta*: Die Podkarpatská Rus und die Tschechoslavakei. Prag, 1934. Település- és gazdaságtörténetet ad: dr. Eugen *Perfeckij*: Sociálné-hospodáské pomery Podkarpatske Rusi ve století XIII-XV. Bratislava, 1924. A csehszlovák történetírás öslakási szempontjait hangoztatja: dr. Václav *Chaloupecky*: Dvě studie k dějinám Podkarpatská. Bratislava, 1925. Koriatovics Tódor és népe letelekezésével foglalkozik: dr. Eugen *Perfeckij*: Dvě stati k dějinám Podkarpatske Rusi. Bratislava-Turc. Sv. Martin, 1922. Máty ' s király hagyományáról beszél ugyancsak *Perfeckij* munkája, mely a Mátyás-mondakör galíciai folytatását is kimutatja: Podkarpatske a halicskoruské tradice v králi Mátyásovi Corvinovi. Bratislava, 1926. A legrégebb magyar munka, egyben

az első munka a ruszin népről is *Decsy* Antal könyve: A magyar oroszokról. Kassa, 1798. A ruszin nép vallási történetét adja *J. Basilovits* nagy munkája: *Brevis notitia Fundationis Theodori Koriatovics* . . . I-VI. Kassa, 1799-1805., továbbá: *Hodinka* Antal: A munkácsi görög katolikus püspökség története. Budapest, 1909. Az autonómia kérdéséről 1. *Balogh-Beéry* László: A rutén autonómia. Pécs, 1937.; továbbá: *Hans Ballreich*: Karpathenrussland. Ein Kapitel tschechischen Nationalitätenrechts und tschechischer Nationalitätenpolitik. Heidelberg, 1938.